

Dražen MARŠIĆ
 Arheloški muzej u Zadar
 Trg opatice Čike 1
 23000 Zadar
dmarsic@amzd.hr

**UDK: 904(497.5)“652”:726.8
 726.82.032.7(497.5)**

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 15. prosinca 2007.
 Received:

BILJEŠKE UZ DVA LIBURNSKA CIPUSA ASERIJATSKE SKUPINE

NOTES ON TWO LIBURNIAN CIPPI OF THE ASSERIAN GROUP

Apstrakt

U radu se raspravlja o dva liburnska cipusa aserijatske skupine ukrašena girlandama i u njihovu luku postavljenim glavama. Dekoracija anepigrafskog cipusa (br. 1) uključuje girlande obješene o volovske lubanje (bukranije) i djelomice sačuvanu žensku glavu u luku jedne od girlandi. Na cipusu Rubrije Rufine (br. 2) dvije viseće lisnate girlande flankiraju natpis, a jedna voćna uokviruje ga s gornje strane. I u njezinu luku izrađena je ženska glava. Obje se glave interpretiraju kao „netipične“ maske, glava s cipusa br. 2 kao ženska teatarska maska, a glava s cipusa br. 1 kao najvjerojatnije ženska teatarska ili

Abstract

The article discusses two Liburnian cippi of the Asserian group decorated with garlands and various heads placed in their lunettes. The decoration of the anepigraphic cippus (no. 1) consist of garlands hung from ox heads (buchrania) and a partially preserved female head in the lunette of one of the garlands. On the cippus of Rubria Rufina (no. 2), two hanging leaved garlands flank the inscription, and one curved fruit garland frames it on the upper side. This curve (lunette) also contains a female head. Both heads are interpreted as “untypical” masks, the head from cippus no. 2 as a female theatrical mask, and the head from cippus no. 1 as

Gorgonina maska. Oba cipusa datirana su u 1. st. po Kr.: cippus s bukranijima i girlandama u prvu polovicu 1. st., najvjerojatnije u Tiberijevo ili Klaudijevo doba, a cippus Rubrije Rufine u drugu polovicu 1. st., odnosno u doba Flavijevaca.

Ključne riječi: liburnski cipusi, girlande, maske.

most probably a female theatrical or Gorgon mask. Both cippi are dated to the 1st century AD: the cippus with bucrania and garlands to the first half of the 1st century, most probably in the period of Tiberius or Claudius, and the cippus of Rubria Rufina to the second half of the 1st century, or the Flavian period.

Key words: Liburnian cippi, garlands, masks

Raspravljajući pred dvadesetak godina o skupini stela s cijelom ljudskom figurom N. Cambi je u uvodu radnje iznio kratak, ali sadržajan i štoviše inspirativan prikaz značenja i učestalosti ljudskoga lika na rimskim nadgrobnim spomenicima istočnog Jadrana, pregled isječaka, tj. formata u kojima se javlja, kao i neke zakonitosti koje se iz takve prakse mogu iščitati.¹ Kao primjeri su i u tekstu i u citiranom znanstvenom aparatu u prvi plan gurnute stele, najbrojnija vrsta rimskih nadgrobnih spomenika na kojima je ljudski lik često dominantan ukras, a u manjem opsega i sarkofazi koji ih kasnije zamjenjuju.

Poznavanja spomenute problematike otada se malo promijenilo. Otkriveni su rijetki novi primjerci stela i sarkofaga, od kojih je tek manji broj objavljen.² Od „novih“ spomeničkih vrsta na kojima je dokumentirana pojava ljudskog lika, pojavila se samo jedna; najprije lapidarno, a kasnije i temeljito objavljena je jedina nadgrobna ara na istočnoj obali Jadrana koja nosi lik

While discussing a group of stelae with complete human figures some twenty years ago, N. Cambi set forth in the introduction a brief but thought-provoking and indeed inspirational presentation of the significance and frequency of the appearance of the human figure on the Roman funerary monuments of the eastern Adriatic, a review of the configurations or formats in which it appears, as well as certain patterns that can be interpreted from such practices.¹ As examples in the text and in the cited scientific works, stelae occupied the foreground, the most numerous type of Roman funerary monument where the human figure was frequently a dominant decoration, and to a lesser extent the sarcophagi that later replaced them.

The situation has changed little since then. Rare new examples of stelae and sarcophagi have been discovered, of which only a small number have been published.² Of “new” monument types where the human figure is documented only one has appeared, and was first briefly published (and later in depth), this being the only funerary ara on the eastern coast of the Adriatic that bears an image of the

¹ N. CAMBI, 1988, 93 i d.

² Najveći broj novoobjavljenih portretnih stela otkriven je upravo u Aseriji. Usp. D. MARŠIĆ, 2003, 157 i d., sl. 1-5. Od sarkofaga s portretima, najveći ih broj potječe iz Salone. Usp. E. MARIN, 2002, 16 i d., 34-37. Od relativno novih, a neobjavljenih primjeraka interesantni su fragmenti dviju portretnih stela u Muzeju cetinske krajine u Sinju (autopsija autora).

¹ N. CAMBI, 1988, 93 ff.

² The greatest amount of newly published portrait stelae have in fact been discovered at Asseria; cf. D. MARŠIĆ, 2003, 157 ff., fig. 1-5. The greatest number of sarcophagi with portraits come from Salona; cf. E. MARIN, 2002, 16 ff., 34-37. Relatively new, and still unpublished examples include the interesting fragments of three portrait stelae in the Museum of the Cetina Region (autopsy by the author).

pokojnika – salonitanska ara Marka Ulpija Veracija iz Arheološkog muzeja Split.³

Godine 2003. na Aseriji je otkriveno nekoliko veoma zanimljivih primjeraka tzv. liburnskih cipusa, među kojima jedan s glavom za koju je u objavi izraženo mišljenje kako bi mogla predstavljati portret pokojnice.⁴ Tom je razmišljanju naginjao i autor ovih redaka. Navedeno otkriće podsjetilo je iznova na jedan stariji nalaz liburnskog cipusa s glavom, za koju je pretpostavljeno da pripada erotu.⁵ Zbog kontroverze koja je vezana uz pitanje geneze, vremena nastanka i simbolike tzv. liburnskih cipusa, kao i značenja koje njihovo proučavanje ima u ukupnom proučavanju rimske nadgrobne plastike istočnog Jadrana, neizmjereno je važno izvršiti temeljitu analizu i pokušati utvrditi je li dosta riječ o prvim dokazima izrade portreta na toj vrsti spomenika. To je bio i motiv koji je potaknuo nastanak ove radnje.

Cipus br. 1. Prvi od dvaju primjeraka liburnskih cipusa o kojima će ovdje biti riječ, onaj je pronađen kao slučajni površinski nalaz 1978. godine zapadno od glavnih vrata Aserije, danas pohranjen u Kaštelu Benković (Zavičajni muzej u Benkovcu).⁶ Od spomenika je sačuvan fragment gornje

deceased – the ara of Marcus Ulpius Veratius from Salona in the Archaeological Museum in Split.³

In 2003 several very interesting examples of Liburnian cippi were discovered at Asseria, one of them with a head that was considered to perhaps represent the portrait of the deceased.⁴ The author of these lines was inclined to agree with this. This discovery brought to mind an earlier find of a Liburnian cippus with a head, which was considered to represent Eros.⁵ Because of the controversies surrounding the genesis, period of origin, and symbolism of the Liburnian cippi, as well as the significance their study has in the totality of research into Roman funerary sculpture in the eastern Adriatic, it is immensely important to carry out a thorough analysis and attempt to establish whether these examples truly represent the first evidence of portraits on this type of monument. This was the motive inspiring the writing of this article.

Cippus no. 1. The first of two examples of Liburnian cippi to be discussed here was discovered as a chance surface find in 1978, to the west of the main gate of Asseria, today kept in the Regional Museum in Benkovac.⁶ A fragment is preserved of the upper half of the body and the conical top, between which is a belt formed by two mouldings /Fig. 1/. Both

³ Objava portreta: N. CAMBI, 2002, 129, sl. 52; N. CAMBI, 2005, 88 i d., sl. 128. Integralna objava: D. MARŠIĆ, 2008 (u tisku). Riječ je o spomeniku otkrivenom još 1825.

⁴ I. FADIĆ, 2004, 78 i d., osob. 83 i d., sl. 13, 93 i d., br. 2.

⁵ FADIĆ, 1988, 78, bilj. 16, tab. VIII, sl. 1a-b; I. FADIĆ, 1990, 261, br. 20, tab. 5, sl. 4.

⁶ Usp. prethodnu bilješku.

³ Publication of the portrait: N. CAMBI, 2002, 129, fig. 52; N. CAMBI, 2005, 88 ff., fig. 128. Integral publication: D. MARŠIĆ, 2008 (in press). This monument was discovered in 1825.

⁴ I. FADIĆ, 2004, 78 ff., esp. 83 ff., fig. 13, 93 ff., no. 2.

⁵ FADIĆ, 1988, 78, n. 16, pl. VIII, fig. 1a-b; I. FADIĆ, 1990, 261, no. 20, pl. 5, fig. 4.

⁶ Op. cit. n. 5

polovice trupa i konusnog završetka između kojih je pojas formiran od dva profila /Sl. 1/. Oba su profila identične izradbe, u obliku obrnutog slova S i bez dekoracije (*cyma reversa*). Nekoć cilindrični trup na nekoliko je mjesta otučen i zaravnat, vjerojatno kao posljedica sekundarne uporabe spomenika kao običnoga građevnog materijala. Vidljivih ostataka vezivnog materijala međutim nema.

Najbolje sačuvani dio reljefnoga

polja cipusa zauzima u luku obješena girlanda unutar koje je glava. Lijevi je dio girlande gotovo u cijelosti odlomljen (sačuvan je samo unutarnji rub), središnji dio luka je odlomljena reljefa, pa zbog toga, kao i uopće dosta slabe sačuvanosti, nije moguće kazati kojega je tipa. Desni joj kraj završava širokim i dugim lisnatim manžetama s prstenom i zatim dolazi nešto deblji stisnuti kraj. Krajevi girlande obješeni su o volovske glave (bukranije), odnosno o njihove rogove. Od bukranija slijeva preostao je jedino vršak roga, ali je desni gotovo u cijelosti sačuvan. Jasno se uočava duguljasta i prepoznatljiva fizionomija volovske glave,

Sl. 1. Anepigrafski fragment liburnskog cipusa iz Kaštela Benković (br. 1)

Fig. 1. An anepigraphic fragment of a Liburnian cippus in the Regional Museum in Benkovac at Kaštel Benković (no. 1).

mouldings are identically carved, in the form of a backwards S and without decoration (*cyma reversa*). The once cylindrical body was chipped and leveled in several places, probably as a result of the secondary use of the monument as everyday building material. No traces of mortar, however, were visible.

The best preserved part of the relief field of the cippus consists of the garland hanging in a lunette, within which is the head. The left part of the garland is almost entirely

broken off (only the inner edge is preserved), and the relief of the central part of the arch is chipped, hence because of this, as well as the generally poor state of preservation, it is not possible to determine the type. The right end terminates in a broad and long leafy cuff with a ring followed by a somewhat thicker compressed end. The ends of the garlands are hanging on ox heads (buchrania), or rather on their horns. Only the tip of a horn remains of the left-hand buchrania, but the one on the right is almost entirely preserved. The elongated and recognizable physiognomy of an ox head is clearly visible, with laterally placed eyes, and a narrowing of the lower, unfortunately, broken off jaw. The surface of the relief is highly

bočno postavljene oči i suženje donjega na žalost odlomljena dijela. Površina reljefa veoma je izlizana pa nije moguće sa sigurnošću uočiti je li prikazana lubanja ili puna volovska glava. S obzirom na očne dublje čini se da je ipak riječ o skeletnom bukraniju. Moguće je da su s obje strane glave bile obješene i šire ukrasne vrpce. O desni rog sačuvanog bukranija obješen je kraj druge girlande koja je u istom lučnom obliku morala završavati na rogu sljedećega bukranija, koji nije sačuvan. Od girlande je uočljiv samo lijevi dio, jednako otučene visine reljefa kao i kod prve girlande. Iza prostora koji je morao ispunjati bukranij na kojem je ona završavala - na uvjetno rečeno stražnjem dijelu trupa cipusa - preostao je manji trag još jedne, treće girlande. S obzirom na to, kao i na raspoloživi prostor na trupu, očito je kako je reljefna dekoracija nekoć uključivala tri bukranija i o njih obješene tri lučne girlande.

Glava je prikazana na mjestu na kojem kod grčkih i helenističkih girlandi obješenih o bukranije obično stoji patera, rozeta ili Gorgoneion /Sl. 2/. I ona je odlomljena i izlizane površine reljefa, posebice u središnjemu najizbočenijem dijelu (središnji dio frizure i čela, nos i usta). Lice karakteriziraju punački obrazi, istaknute jagodice, mala usta za koja se smije pretpostaviti da su bila razvučena u blagi osmijeh i duboko usađene oči sa svrdlanim zjenicama. Frizura je formirana od valovnica koje su od razdjeljka i čela iščešljane prema sljepoočnicama i

worn, so it is not possible to note with certainty whether a skull or full ox head was depicted. Given the eye sockets, it seems that this was in fact a skeletal buchrانيا. It is possible that broad decorative ribbons were hung on both sides of the head. On the right horn of the preserved buchrانيا the end was hung of another garland, which in the same hanging arch must have finished on the horn of the next buchrانيا, which was not preserved. Only the left part of the garland is visible, with a similarly chipped level of relief as on the first garland. Beyond the area that must have been filled by the buchrانيا on which it finished – on the so to speak rear section of the body of the cippus – a small trace remained of another, third, garland. Considering this, as well as the available space on the body, it is apparent that the relief decoration once consisted of three buchrانيا with three arched garlands hanging from them.

The head is depicted at the place where on Greek and Hellenistic garlands hung from buchrانيا there is usually a patera, rosette, or Gorgoneion /Fig. 2/. The head is also chipped with a worn surface of the relief, particularly in the central most protrusive section (the central part of the hair and forehead, nose and mouth). The face is characterized by full cheeks, prominent cheekbones, a small mouth that can be conjectured to have been gently smiling, and deep-set eyes with drilled pupils. The hairstyle was formed of wavy locks combed from the parting and forehead towards the temples and across the ears and gathered at the back of the head. Their plasticity is particularly well preserved on the right side. The hairstyle speaks in favor of a female character of the head, and at first glance the

preko ušiju te skupljene na potiljku. Njihova plastičnost posebice se dobro očuvala na desnoj strani. Oblik frizure govori u prilog ženskog karaktera glave, a na prvi pogled i mogućeg postojanja visoko podignute punđe ili pletenice. To je međutim samo dojam proizašao iz

Sl. 2. Anepigrafski fragment liburnskog cipusa – detalj s glavom

Fig. 2. An anepigraphic fragment of a Liburnian cippus – detail with the head.

načina na koji je odlomljena površina reljefa u visini tjemena. Frizura je najvjerojatnije pripadala jednoj od varijanti češljanja na razdjeljak, iako nije nemoguće da su neki dodatci izlazili iz njezina volumena (krilca?, čuperci?). Kosa nadvisuje čelo u polukrugu ostavljajući nepokrivenim samo manji dio. Uši nisu izrađene. Da podsjetim, glava je u prvoj objavi interpretirana kao glava erota, ali je postojala dvojba je li ipak riječ o nekom drugom prikazu.⁷ Moguće je da opisana nije bila i jedina glava na spomeniku. Zdesna bukranija, u prostoru luka druge girlande uočava se otučena, zaravnjena i blago udubljena površina kružna oblika, koja kao da upućuje na postojanje još jedne glave čijim je uklanjanjem navedeno oštećenje i nastalo. Od glave, međutim, nisu sačuvani ni najmanji ostatci.

possible existence of a highly elevated bun or braids. This, however, is merely an impression resulting from the manner in which the surface of the relief is broken off at the crown of the head. The hairstyle was most probably one of the variants of combing from a parting, although it is not impossible that certain

elements arose from its pure bulk (ringlets, locks?). The hair overhangs the forehead in a semicircle, leaving only a small part uncovered. The ears are not fully worked. In the first publication, the head was interpreted as the head of Eros, but doubt remained whether it could have been some other image.⁷ It is possible that this was not the only head originally on the monument. To the right of the buchrانيا, in the area of the lunette of the second garland, a chipped, leveled, and gently deepened surface of circular shape can be noted, which might well indicate the existence of another head, whose removal would have caused the noted damage. Of such a head, however, not even the slightest remains have been preserved.

Cippus no. 2. A second example of a Liburnian cippus of similar decoration was discovered in a late Roman defensive rampart

⁷ Usmeno priopćenje autora dr. I. Fadića.

⁷ Personal communication by the author, Dr. I. Fadić.

Cipus br. 2. Drugi primjerak liburnskog cipusa slične dekoracije otkriven je u kasnoantičkom obrambenom nasipu formiranom od zemlje i kamenih spolija, otprilike ispred druge kule rasformirane izgradnjom tzv. Trajanovih vrata /Sl. 3/.⁸ Izvrsno je sačuvan, kako u pogledu ukupne forme tako i u pogledu stanja reljefne dekoracije. Oštećenja su prisutna u gornjem dijelu, gdje je odlomljen vrh konusa, i u donjem dijelu, gdje je odlomljen manji dio trupa s donjim krajem jedne girlande. Na prednjoj je strani cipusa natpis raspoređen u četiri retka.⁹ S lijeve i desne strane uokviruju ga dvije viseće lovorove girlande s trostrukim trakastim manžetama. Iz gornjih su se krajeva girlandi prema van izvijale vitičaste vrpce. Na desnoj girlandi taj element nije sačuvan, a na lijevoj jest. Između gornjih krajeva visećih girlandi izrađena je i treća, poprečno obješena i po sredini lučno savijena voćna girlanda (jabuke, šipci?), čiju sredinu ispunja četverolisna rozeta. Njezini krajevi učvršćeni su o reljefno prikazane klinove. I ona ima krajeve stisnute trostrukim trakastim manžetama. Vrpca svezana na desnom kraju izvija se prema gore i prema glavi koja nas najviše zanima. Na lijevoj strani taj detalj nije do kraja izrađen. Urezana je samo jedna kraća linija. Ostali dio trupa je ravne i neukrašene površine. Konus (kalota)

formed of soil and stone spolia, approximately in front of the second tower that was torn down because of the construction of Trajan's Gate /Fig. 3/.⁸ It is excellently preserved, both in terms of form and the condition of the relief decoration. Damage is present in the upper section, where the top of the cone is broken off, and in the lower section, where a small part of the body was broken off with the lower end of one garland. The inscription is arranged in four rows on the front side of the cippus.⁹ It is framed on the left and right sides by two hanging laurel garlands with triple banded cuffs. Tendril-like ribbons curl outwards from the upper ends of the garlands. This element is preserved for the left garland, while it is not for the right garland. Between the upper ends of the hanging garlands is a third garland, hung transversely and curved in the center, composed of fruit (apples, rose hips?), with a four-leaved rosette in the center. Its ends are attached to spikes depicted in relief. This garland also has ends compressed by triple banded cuffs. The ribbon tied at the right end curls upwards towards the head that is the main subject of interest. This detail is not fully worked on the left side. The rest of the body has a flat and undecorated surface. The cone (dome) of the monument is covered by squamae, a characteristic motif of this part of the Liburnian cippus. It should also be noted that the monument does not have the characteristic moulding for a cippus of the base of

⁸ Usp. bilj. 4.

⁹ Tekst natpisa glasi: *Rubria Q(uinti) f(ilia) / Rufina / infelicis(s)i/ma sibi p(osuit)*. O natpisu, pojavi trokutastih interpunkcija i drugim značajkama usp. rad u bilješci 4.

⁸ Cf. n. 4.

⁹ The text of the inscription reads: *Rubria Q(uinti) f(ilia) / Rufina / infelicis(s)i/ma sibi p(osuit)*. About the inscription, the appearance of triangular punctuation and other characteristics, see the article in n. 4.

spomenika pokriven je skvamama, karakterističnim motivom toga dijela liburnskih cipusa. Od zanimljivosti još valja istaknuti činjenicu kako spomenik nema za cipuse karakterističnu profilaciju baze trupa, već cilindrični istak, očito zato što je bio usađen u odvojeno izrađenu kamenu bazu.¹⁰

Glava je izrađena u luneti girlande, poput glave na prethodnom primjerku, točno u osi natpisa i njemu pripadajuće dekoracije /Sl. 4/. Široko i izrazito bademasto oblikovano lice karakteriziraju mala usta s manjim jamicama u kutovima, dugačak nos otučena vrha, velike i bademasto uske oči zašiljenih krajeva, oštra linija obrva, visoko i glatko čelo (vidljivo u trokutastom isječku), i krajnje stilizirana frizura, od koje je dio na desnoj strani gotovo u potpunosti stradao. U detaljima usta i očiju fizionimija djeluje pomalo nestvarno i blago groteskno, a uši ponovno nisu izrađene.

Na kraju opisa dvaju liburnskih cipusa treba još jednom podvući da se na njima prikazane glave javljaju u identičnom položaju – u prostoru između luka girlande i gornje profilacije – ali unutar različitih

Sl. 3. Cippus Rubrije Rufine pohranjen u Kaštelu Benković (br. 2).

Fig. 3. The cippus of Rubria Rufina in the Regional Museum in Benkovac at Kaštel Benković (no. 2).

the body, but merely a cylindrical edge, evidently because it was placed in a separately worked stone base.¹⁰

The head was placed in the lunette of the garland, like the head of the previous example, exactly on the axis of the inscription and the decoration surrounding it /Fig. 4/. The wide and distinctly almond-shaped face is characterized by a small mouth with small dimples in the corners, a long nose with a battered tip, large almond-shaped eyes with pointed ends, sharp lines of the cheeks, a high and smooth forehead (visible in triangular section), and a quite stylized hairstyle, where a section on the right side was almost totally destroyed. The physiognomy seems somewhat unreal and slightly

grotesque in the details of the mouth and eyes, and the ears again were not worked.

At the end of the description of the two Liburnian cippi it should once again be noted that the heads depicted on them, appear in identical positions – in the area between the lunette of the garland and the upper moulding – but within various decorative systems. In the first example, the decoration surrounded around the entire monument and included

¹⁰ I. FADIĆ, 2004, 76.

¹⁰ I. FADIĆ, 2004, 76.

dekorativnih sistema. Na prvom je primjerku dekoracija išla uokolo cijelog spomenika i uključivala je bukranije i girlande, a na drugom okupira samo prednju stranu stvarajući reprezentativan okvir od tri girlande. Zajedničko im je da su natpisi postavljeni ispod girlandi, što je češća varijanta od postavljanja iznad njih.¹¹

Kakvo je značenje prikazanih glava i kako ih, dakle, valja protumačiti? Prikazuju li one glave (portrete) pokojnika ili je riječ o teatarskim maskama, odnosno nekoj drugoj dekoraciji slična karaktera? U traganju za odgovorima na ta i druga pitanja valja nam najprije posegnuti za rijetkim domaćim primjerima identične kompozicije.

Načinu na koji su na dva liburnska cipusa glave ukomponirane u luk girlande moguće je pronaći svega tri direktne usporedbe na obalnom području rimske provincije Dalmacije. Sve su objelodanjene u poznatoj publikaciji „Antički teatar na tlu Jugoslavije“, koja će se u ovom radu obilato koristiti. Iz antičke Liburnije potjecao je dosad samo jedan jedini takav prikaz nepoznata podrijetla (Iader?), na fragmentu arhitektonske dekoracije pohranjenom u jednoj od taberna zadarskoga foruma.¹² Na višestruko profiliranoj gredi u donjemu je polju prikazana čitava figura nagoga erota koji na ramenima pridržava girlande, a u luku desne od njih tipična tragična ženska maska s prema dolje spuštenim krajevima otvorenih

buchrania and garlands, while on the second the decoration occupied only the frontal side creating a luxurious framework of three garlands. Their common element was that the inscriptions were placed below the garland, which was a more frequent variant than a placement above them.¹¹

What is the meaning of the depicted heads and how should they be interpreted further? Do they represent the head (portrait) of the deceased or were they theatrical masks, or some other similar decoration? While seeking answers to these and other questions, it is first necessary to analyze the rare local examples with an identical composition.

The manner in which the heads are incorporated into the lunette of the garland on the two Liburnian cippi can be found on only three direct analogies in the coastal region of the Roman province of Dalmatia. All of them are published in the well-known book “Antique Theater in the Territory of Yugoslavia” (sic), which will be frequently cited in this article. Only one such image of unknown provenience (Iader?) is known so far from Roman Liburnia, on a fragment of architectural decoration preserved in one of the tabernae on the Zadar forum.¹² The lower field of the multiply moulded beam has an entire figure of a naked Eros holding garlands on both hands, and in the lunette to the right a typical tragic female mask with the corners of the open mouth curving down and a specific hairstyle /Fig. 5/. An interesting iconographic feature is that the fluttery ribbons at the end of

¹¹ Usp. npr. cippus Julije Sekundile: I. FADIĆ, 2004, 74 i d., sl. 5-9.

¹² ATJ, 1979, 155-156, br. 190 sa sl. (slika maske).

¹¹ Cf. e.g. the cippus of Julia Secundilla: I. FADIĆ, 2004, 74 ff., fig. 5-9.

¹² ATJ, 1979, 155-156, no. 190 with ill. (mask).

usta i specifično karakterizirane frizure /Sl. 5/. Ikonografska je zanimljivost da se lepršave tenije krajeva girlandi spuštaju prema središtu luka lunete i masci, što jako podsjeća na prethodno opisani detalj s cipusa

Rubrije Rufine /Sl. 4/. Od drugih dviju usporedbi jedna potječe iz

Salone, a druga iz Dioklecijanova mauzoleja, a obje pripadaju sepulkralnom okruženju. Na panelima figuralnog friza Dioklecijanova mauzoleja tragične se maske pojavljuju u lunetama većine girlandi koje nose eroti i također su „klasične“ karakterizacije.¹³ Treću i ujedno najzanimljiviju usporedbu nalazimo na jednom salonitanskom sarkofagu, pohranjenom u lapidariju Arheološkog muzeja Split /Sl. 6/.¹⁴ Od ukupno tri na njemu prikazane maske, jedna je muška – maska starijeg, punačkijeg i ćelava muškarca – druga je ženska, a treća maska Gorgone. Karakter ovog spomenika kao nesumnjivo najvažnije usporedbe cipusu Rubrije Rufine, a time u velikoj mjeri i drugom cipusu, određuje ne samo činjenica da su maske netipična izgleda, individualizirane u mjeri da gotovo podsjećaju na portrete, već još više to što se do

the garlands descend towards the center of the lunette and the mask, which is highly reminiscent of the previously described detail from the cippus of Rubria Rufina /Fig. 4/. Of the other two analogies, one comes from Salona and the other from Diocletian's mausoleum, and both belong to sacral

environs. On the panels of the figural frieze in Diocletian's mausoleum, the tragic masks appear in the lunettes of the hanging garlands carried by Erotes, and also have "classical" characteristics.¹³ The third and most interesting comparison can be found on a sarcophagus from Salona in the lapidarium of the Archaeological Museum in Split /Fig. 6/.¹⁴ Of the three masks depicted on it, one is male – a mask of an older, heavy-set, and bald man – the second is female, and the third mask is of the Gorgon. The character of this monument as undoubtedly the most important analogy to the cippus of Rubria Rufina, and to a great extent the other cippus, is determined not merely by the fact that the masks are of untypical appearance and are individualized to the extent that they almost seem to be portraits, but even more by the floating taeniae that

¹³ ATJ, 1979, 155, br. 189 sa sl. Detaljna interpretacija: S. MCNALLY, 1996, 54 i d., osob. 57 i d., sl. 69-70.

¹⁴ ATJ, 1979, 227, br. 448 s dvije sl.

¹³ ATJ, 1979, 155, no. 189 with ill. For a detailed interpretation: S. MCNALLY, 1996, 54 ff., esp. 57 ff., fig. 69-70.

¹⁴ ATJ, 1979, 227, no. 448 with two ill.

njihova tjemena izvijaju lepršave tenije, kao u slučaju glave s Rufinina cipusa /Sl. 7/.

Iako su već navedeni primjeri dostatni da ozbiljno dovedu u pitanje opravdanost prepoznavanja naših glava kao portreta, za temeljitu i u konačnici uspješnu analizu ipak je potrebno u raspravu uključiti i one primjere takve vrste prikaza koji se javljaju na spomenicima identične ili približno identične forme i sličnoga vremenskog postanja, što pak znači usporedbe izvan područja provincije Dalmacije, jer domaćih primjera takve vrste nema. Prije toga nekoliko osnovnih napomena o motivu girlande.

Girlande su u primarnom obliku kulturna instalacija, a u sekundarnom (u kamenu) dekoracija u čast svetkovanja nekog događaja, odnosno žrtve iskazane pojedincu, božanstvu ili državi (caru) poznata na svim područjima rimske umjetnosti.¹⁵ Na nadgrobnoj je plastici njihova pojava po prirodi stvari najčešća, ali ne u istoj mjeri na svim vrstama spomenika. Najčešće se pojavljuju na arama i sarkofazima primjeri kojih su tipovi pojmovno definirani kao „Girlandenaltäre“ i „Girlandensarkophage“. Dobar primjer raznovrsne uporabe girlandi na arama su nadgrobne (četvrtaste) are grada Rima, gdje se kao njihovi nosači pojavljuju Amonove, ovnujske i volovske glave, eroti (cijele figure!), baklje, kandelabri, tronošci, dok luk girlande pretežno krase Gorgonina maska ili orao, nekad druge vrste ptica, ptičje

extend to the top of their heads, as was also the case with the head on the Rufina cippus.

Although the above cited examples are sufficient to question quite seriously the validity of recognizing these heads as portraits, for a thorough and in the end successful analysis, it is nonetheless necessary to include in this discussion examples of such a type of depiction that appear on monuments of identical or approximately identical form and a similar period of chronological existence, which required finding comparisons beyond the area of the province of Dalmatia, as no local examples of this type exist. Prior to that, we should review a few basic notes about the motif of garlands.

Garlands in their primary form are a cult installation, and in secondary form (in stone) they are a decoration in honor of the celebration of some event or a sacrifice made to an individual, a deity, or the state (the emperor) known in all fields of Roman art.¹⁵ Their appearance on funerary sculpture is most frequent in the very nature of things, but not to the same extent on all types of monuments. They most often appear on altars and sarcophagi, examples of which are conceptually defined as types, „Girlandenaltäre“ and „Girlandensarkophage“. A good example of the varied use of garlands on altars are the funerary (square) arae of the city of Rome, where the garland bearers consist of heads of Amon, rams, and oxen, Erotes (entire figures!), or torches, candelabra, and tripods, while the lunette of the garland is primarily decorated by a Gorgon

¹⁵ Najbolji pregled razvoja toga motiva još uvijek daje M. HONROTH, 1971, 7 i d. Usp. i N. CAMBI, 2003, 60 i d.

¹⁵ The best survey of the development of this motif is still that of M. HONROTH, 1971, 7 ff. Cf. N. CAMBI, 2003, 60 ff.

Sl. 5. Arhitektonski fragment s girlandama koje nose eroti i ženskom teatarskom maskom

Fig. 5. An architectural fragment with garlands borne by Erotes and a female theatrical mask.

borbe, figuralne scene i najrjeđe poprsja.¹⁶ Sarkofage s girlandama izrađivale su rimske, atičke i maloazijske radionice, a posljednje su ih posebno favorizirale.¹⁷ Prvenstvo maloazijskih radionica u produkciji sarkofaga s girlandama najbolje pokazuje masovna produkcija i izvoz poludovršenih primjeraka.¹⁸ Razumije se da navedeni spomenici ni po formi ni po vremenu u kojem su izrađivani ne mogu biti predmet usporedbe s liburnskim cipusima, barem ne kada je u pitanju tema ove rasprave.

Od spomenika s nama geografski najbližih prostora formom i dekoracijom liburnskim su cipusima nedvojbeno najbliže

mask or an eagle, sometimes other types of birds, bird fights, figural scenes, and most rarely busts.¹⁶ Sarcophagi with garlands were produced in Roman, Attic, and Asian Minor workshops, and they were particularly popular in the latter.¹⁷ The primacy of the workshops of Asia Minor in the production of sarcophagi with garlands is best shown by the mass production and export of half-finished examples.¹⁸ It should be understood that the above monuments cannot be a subject of comparison either in form or in period of production with the Liburnian cippi, at least not in terms of the subject of this discussion.

The monuments undoubtedly closest in form and decoration to the Liburnian cippi

¹⁶ D. BOSCHUNG, 1987, 22 i d., 96 i d., br. 638 i d., tab. 15.

¹⁷ G. KOCH – H. SICHTERMANN, 1982, 223 i d. s listom, sl. 267-277 (rimski sarkofazi), 435 i d. s listom, sl. 467-472 (atički sarkofazi), 499 i d., sl. 480-482 (maloazijski sarkofazi).

¹⁸ G. KOCH – H. SICHTERMANN, 1982, 484 i d., sl. 9, 11-16.

¹⁶ D. BOSCHUNG, 1987, 22 ff., 96 ff., no. 638 ff., pl. 15.

¹⁷ G. KOCH – H. SICHTERMANN, 1982, 223 ff. with list, fig. 267-277 (Roman sarcophagi), 435 ff. with list, fig. 467-472 (Attic sarcophagi), 499 ff., fig. 480-482 (Asia Minor sarcophagi).

¹⁸ G. KOCH – H. SICHTERMANN, 1982, 484 ff., fig. 9, 11-16.

okrugle are i are-osuariji sjeverne Italije. Okrugle se are pojavljuju u manjim skupinama na području Venecije i Histrije, istočne Transpadane, a nisu nepoznate ni u Emiliji i zapadnoj Transpadani.¹⁹ Izrađivane su kratko vrijeme, približno od sredine 1. st. pr. Kr. do u drugu polovicu 1. st. po Kr. Uglavnom se javljaju u funkciji nadgrobnih spomenika, ali u najmanje jednom slučaju i kao kultne are.²⁰ Njihova temeljna forma nastala je prema grčko-helenističkim uzorima, što prema Gabelmannu dokazuju sljedeći elementi: njihova izradba u oba glavna tipa helenističkih ara – ravna trupa i trupa s frizom ili ornamentalnom trakom – oblikovanje cilindričnog udubljenja (*focus*) na gornjem završetku, izvedba profilacije na bazi i vrhu trupa, dekor trupa spomenika (girlande i bukraniji ili maske kao njihovi nosači), itd.²¹ Najznačajnijom lokalnom inovacijom u odnosu na helenističke tipove smatra se pojava ljudskih glava, koje uz bukranije, gorgoneje i maske služe za vješanje girlandi. Okrugle are-osuariji u stvari su urne kod kojih je gornji dio ujedno i poklopac, najčešće ukrašen figurama lavova ili mitoloških bića. S arama ih povezuje oblik trupa i slična reljefna dekoracija (uključivši girlande, maske i ljudske glave), ali nemaju za are karakteristične profile na vrhu i dnu trupa. Izrađivane su isključivo u atestinskoj regiji (*Ateste* kod današnje Venecije) i u

from the geographically nearest area are the circular altars and ara-ossuaries of northern Italy. Circular arae appear in small groups in the Venetian and Histrian regions, the eastern Po basin, and they are not unknown in Emilia and the western Po basin.¹⁹ They were produced in a single brief period, approximately from the middle of the 1st century BC to sometime in the second half of the 1st century AD. They were mostly used in the function of tombstones, but in at least one case also as a religious altar.²⁰ Their basic form was derived from Greco-Hellenistic models, which according to Gabelmann was proven by the following elements: their production in both main types of Hellenistic altars – with a plain body and a body with a frieze or ornamental band, the shaping of the cylindrical hollow (*focus*) on the upper peak, the workmanship of the moulding on the bottom and top of the body, the decoration of the body of the monument (garlands and bucrania or masks as their bearers), and so forth.²¹ The most significant local innovation in relation to the Hellenistic types is considered the appearance of human heads, which in addition to bucrania, Gorgons, and masks served for hanging garlands. Circular ara-ossuaries in fact are urns where the upper part is also a lid, most often decorated with figures of lions or mythological beasts. They are related to the altars by the shape of the body and a similar relief decoration (including garlands, masks, and human heads), but they lack the characteristic moulding of the altars at the top and bottom of

¹⁹ Usp. H. GABELMANN, 1968, 87 i d., i kartu na str. 89.

²⁰ Pregledno: H. GABELMANN, 1968, 100 i d.

²¹ H. GABELMANN, 1968, 91 i d.

¹⁹ Cf. H. GABELMANN, 1968, 87 ff., and the map on p. 89.

²⁰ In survey: H. GABELMANN, 1968, 100 ff.

²¹ H. GABELMANN, 1968, 91 ff.

Sl. 6. Salonitanski sarkofag s girlandama i muškom, ženskom i Gorgoninom maskom
 Fig. 6. A sarcophagus from Salona with garlands and male, female, and Gorgon masks.

drugim dijelovima Italije nisu poznate.²² Prema mišljenju G. Bermond Montanari njihovo podrijetlo treba izvoditi direktno iz naprijed spomenutih okruglih ara, dok Gabelmann drži da su u njihovu oblikovanju uzor bile ciste s koničnim poklopcem.²³

Tijekom obrade značenja i simboličke dekoracije koju nose okrugle are i njima ili cistama slične atestinske urne, talijanski i njemački istraživači susreli su se i s određenim problemima.²⁴ Glavni bijahu razlikovanje ljudskih glava i netipičnih teatarskih maski, kao i razlikovanje glava koje prikazuju portrete pokojnika od onih koje su čisto dekorativna karaktera, kao npr. odsječene glave („*têtes coupées*“). Uz rijetke primjerke koji su ostali kontroverzni, ipak je izgrađena metodologija koja će se primijeniti i u ovom radu.

the body. They were produced exclusively in the Atestine region (*Ateste* near Padua) and are unknown in other parts of Italy.²² According to G. Bermond Montanari, their origin would be derived directly from the above mentioned circular altars, while Gabelmann holds that the model for their form was the cist with a conical lid.²³

While analyzing the meaning and symbolism of the decoration on the circular altars and the Atestine urns similar to them or cists, the Italian and German researchers encountered certain problems.²⁴ The main one were distinguishing human heads and untypical theatrical masks, as well as distinguishing heads representing a portrait of the deceased from those of purely decorative character, such as severed heads (“*têtes coupées*”). Despite the rare examples that remained disputed, a methodology was nonetheless formulated that will be applied in this work.

²² G. BERMOND MONTANARI, 1959, 111 i d.

²³ G. BERMOND MONTANARI, 1959, 131 i d.; H. GABELMANN, 1968, 92. 98 i d..

²⁴ H. GABELMANN, 1968, 103 i d.

²² G. BERMOND MONTANARI, 1959, 111 ff.

²³ G. BERMOND MONTANARI, 1959, 131 ff.; H. GABELMANN, 1968, 92. 98 ff.

²⁴ H. GABELMANN, 1968, 103 ff.

Ukoliko se glave dvaju aserijatskih cipusa usporede s odsječenim glavama sjeverne Italije, npr. s glavom na jednoj ari iz Akvileje koju karakterizira za mrtvace tipičan položaj usta,²⁵ ili ženskom glavom s jedne atestinske urne slična izraza usta,²⁶ vrlo se brzo dolazi do zaključka kako ne postoji ništa što bi ih povezivalo. Motiv odsječenih glava je tradicija keltske umjetnosti, čije se ishodište traži u kultu odsječenih glava neprijatelja. Preko rimske je umjetnosti preživio do u srednjovjekovno razdoblje, na portalima i kapitelima crkava ili palača, u svim europskim regijama s jakom keltskom tradicijom. U Liburniji nije postojala tradicija uporabe toga motiva pa ne postoji ni vjerojatnost da bi ga donijela neka pridošlica iz keltskih provincija. U Liburniji bi to naprosto bio nerazumljiv simbol. I kontekst je drugačiji: na talijanskim primjercima „odsječene glave“ služe kao nosači girlandi, a ispod njih se spuštaju ukrasne viseće trake.

Mogućnost interpretacije glava s aserijatskih cipusa kao portreta i njihova usporedba s portretima prisutnima na okruglim arama i urnama sjeverne Italije uglavnom pada na formatu prikaza. Portretima se na suprotnoj strani Jadrana neupitnima smatraju samo one glave koje uz prepoznatljive individualne (portretne) značajke imaju i vrat ili manji isječak poprsja – dakle u slučaju kad im se izgled izvodi iz biste – dok su naše glave evidentno prikazane bez tih

If the heads of the two Asserian cippi are compared to the severed heads of northern Italy, e. g. with the head on one ara from Aquileia characterized by a typical position of the mouth for the dead,²⁵ or a female head from one Atestine urn with a similar expression of the mouth,²⁶ the conclusion can very quickly be reached that nothing exists that would connect them. The motif of a severed head was a tradition in Celtic art, whose origins can be sought in the cult of severed heads of the enemy. Through Roman art it survived into the medieval period, on the portals and capitals of churches and palaces in all European regions with a strong Celtic tradition. No tradition existed in Liburnia for the use of this motif, nor would the possibility have existed that it would have been introduced by some new arrival from an ethnically Celtic province. In Liburnia this would simply have been an incomprehensible symbol. The context is also different: on the Italian examples, the “severed heads” served as garland bearers, with decorative ribbons hanging below them.

The possibility of interpreting the heads on the Asserian cippi as portraits and their comparison to the portraits present on the circular altars and urns of northern Italy mostly fails in the format of the depiction. On the opposite coast of the Adriatic, only those heads are unquestionably considered portraits that along with recognizable individual (portrait) traits also include depictions of a neck or a small segment of the chest – hence in cases when their appearance meant they weren't busts – while the Asserian

²⁵ H. GABELMANN, 1968, 103 i d., osob. 104, tab. 19, sl. 4.

²⁶ G. BERMOND MONTANARI, 1959, 131, sl. 47.

²⁵ H. GABELMANN, 1968, 103 ff., esp. 104, pl. 19, fig. 4.

²⁶ G. BERMOND MONTANARI, 1959, 131, fig. 47.

distinktivnih elemenata. Na obalnom području rimske Dalmacije, istina, ima primjera gdje glave sigurno prikazuju portrete, kao npr. u slučaju portreta mladića Kapitona na jednoj maloj steli iz Klisa, no ipak je riječ i o drugoj vrsti spomenika (stela) i o mnogo kasnijem razdoblju postanja (kasni principat).²⁷ Nadalje, na usporedivim primjercima sjeverne Italije portreti su uglavnom prikazani u funkciji nosača girlandi, kao npr. na dvjema arama iz zbirke u Dossonu kraj Trevisa,²⁸ ali nerijetko i unutar manjih zabatnih edikula što još eksplicitnije potvrđuje njihov karakter, kao npr. na okruglim arama iz Brescia, Bergama i Verone.²⁹ Naše glave, naprotiv, lebde u prostoru lunete girlande, a ona s cipusa Rubrije Rufine čak je gotovo povezana sa završetkom lepršave tenije na desnom kraju girlande, te se stvara dojam da glava kao list izrasta iz njezina kraja /Sl. 4/. Identično postavljanje glava u lunetama girlandi i izvijanje tenija do njihova tjemena javlja se, vidjeli smo, i na sarkofagu iz Salone. Ono u određenoj mjeri podsjeća na sjevernoitalske are i are-osuarije (urne) kod kojih su maske obješene o

heads are evidently depicted without these distinctive elements. In the coastal region of Roman Dalmatia there actually are examples where a head certainly represents a portrait, such as in the case of the portrait of the young Kapito on a small stele from Klis, but this is not merely a different kind of tombstone (stela) but represents a much later period (late Principate).²⁷ Further, on comparable examples from northern Italy portraits are mainly depicted in the function of garland bearers, such as on two altars from a collection in Dosson near Treviso,²⁸ but also not rarely within small pediment aedicule which even more explicitly confirm their character, such as on circular altars from Brescia, Bergamo, and Verona.²⁹ The Asserian heads, on the contrary, float in the lunette of the garland, and the one on the cippus of Rubria Rufina is even almost connected with the end of the floating ribbon on the right side of the garland, creating the impression that the head has grown like a leaf from its end /Fig. 4/. An identical placement of heads in the lunettes of garlands and the curling of taeniae to the top of their heads also appears, as has been seen, on the sarcophagus from Salone. To a certain extent this is reminiscent of the northern Italian altars and ara-ossuaries (urns) where masks are

²⁷ S. RINALDI TUFI, 1971, 108, kat. br. 31, tab. IX, sl. 4. Drugačije: ATJ, 1979, 231, br. 457 gdje je glava interpretirana kao maska. Nema nikakve sumnje da je riječ o portretnoj glavi jer mesnata glava mladića savršeno odgovara imenu koje nosi (*Kapito*<*Capito*), u značenju „onaj koji je velike glave“: I. KAJANTO, 1963, 235.

²⁸ H. GABELMANN, 1968, 94 i d., tab. 20, sl. 3, tab. 21, sl. 1-4.

²⁹ H. GABELMANN, 1968, 102, tab. 24, sl. 1-4.

²⁷ S. RINALDI TUFI, 1971, 108, cat. no. 31, pl. IX, fig. 4. Differently: ATJ, 1979, 231, no. 457, where the head was interpreted as a mask. There is no doubt whatsoever that this was a portrait as the meaty head of the young man perfectly corresponds to the name he bears (*Kapito*<*Capito*), meaning “he with the big head”: I. KAJANTO, 1963, 235.

²⁸ H. GABELMANN, 1968, 94 ff., pl. 20, fig. 3, pl. 21, fig. 1-4.

²⁹ H. GABELMANN, 1968, 102, pl. 24, fig. 1-4.

dugačke trake.³⁰ Kontekst je istina ponešto drukčiji, ali su dekorativna svrha i smisao veoma bliski.

Usporedba s teatarskim maskama na prvi pogled nudi sličnu perspektivu. Maske se na okruglim arama i urnama pojavljuju kao nosači girlande, kao dekor njezine lunete i kao ukrasni element obješen o traku između krajeva dviju girlandi. Karakterizacijom idu od tipičnih primjera s otvorima u očima i ustima, iskrivljenim licima i dramatično stiliziranom kosom, do glava s punim očima i ustima koje podsjećaju na odsječne glave, a nisu rijetke ni one koje su krajnje stilizirane i kao takve teško odredive. Usporedimo li glavu na cipusu ukrašenom bukranijima s primjerima tipičnih maski postavljenih kao nosača girlandi, npr. maskom s razjapljenim ustima na jednoj akvilejskoj ari³¹ ili sličnim maskama kao dekoracijom luneta, npr. s maskom na jednom okruglom cipusu iz Vicenze,³² lako je ustvrditi da ona s njima imalo malo toga zajedničkog. Od maske s akvilejskog primjerka razlikuje se i karakterizacijom i kontekstualno, a s maskom iz Vicenze povezuje je jedino istovjetno postavljanje u lunetu. Taj je detalj međutim od iznimne važnosti i pokazuje da je maska ipak jedna od opcija u njezinoj interpretaciji.

Ni glava s cipusa Rubrije Rufine na prvi pogled ne iskazuje odlike naprijed

hung from long bands.³⁰ It is true that the context is somewhat different, but the decorative purpose and concept are very close.

Comparisons with theatrical masks at first glance offer a similar perspective. Masks appear on circular altars and urns as bearers of garlands, as an ornamentation of their lunettes, and as decorative elements hung from a band between the ends of two garlands. They are characterized by a range from typical examples with openings in the eyes and mouths, deformed faces, and dramatically styled hair, to heads with full eyes and mouths reminiscent of the severed heads, and even ones that are totally stylized are not rare, which are naturally difficult to classify. If we compare the head on the cippus decorated with bucrania to examples of typical masks placed as garland bearers, e. g. the mask with a yawning mouth on an Aquileian ara³¹ or similar masks as decoration of the lunette, e. g. the mask on a circular urn from Vicenza,³² it is easy to establish that it has little in common with them. It differs from the Aquileian mask both in characterization and context, and all that connects it to the mask from Vicenza is the identical placement in the lunette. This detail, however, is of exceptional importance and shows that a mask is nonetheless one of the options in its interpretation.

The head from the cippus of Rubria Rufina at first glance also does not exhibit traits of the above compared typical masks. After careful analysis, however, of the details

³⁰ G. BERMOND MONTANARI, 1959, 132 i d., sl. 50, 51-52; H. GABELMANN, 1968, 99, tab. 22, sl. 2.

³¹ H. GABELMANN, 1968, 92 i d., tab. 19, sl. 3.

³² G. BERMOND MONTANARI, 1959, 126, sl. 36.

³⁰ G. BERMOND MONTANARI, 1959, 132 ff., fig. 50, 51-52; H. GABELMANN, 1968, 99, pl. 22, fig. 2.

³¹ H. GABELMANN, 1968, 92 ff., pl. 19, fig. 3.

³² G. BERMOND MONTANARI, 1959, 126, fig. 36.

uspoređenih tipičnih maski. Međutim, nakon pominje analize detalja izradbe ipak se nameće zaključak kako ima puno toga karakterističnog za maske. Ima široko i izrazito bademasto (poput mandorle) oblikovano lice s naglašeno strmim rubovima tipičnim za maske. Ima nadalje izdužene bademaste oči slične „punim“ očima u kakvima su na maskama izrađivani okrugli otvori za gledanje.³³ Tu je i blago groteskni izraz koji je, iako ublažen u spokoj, ipak jasno prepoznatljiv. Prema tome, iako nema za komične i tragične maske karakteristično razjapljena usta i iskrivljeno lice njezin karakter maske je gotovo neupitan. Druga je stvar što ju se ne može sa sigurnošću identificirati kao komičnu ili kao tragičnu, pa čak ni kao neku njihovu mješavinu.

Potvrdu za kvalifikaciju ovakve vrste protome kao teatarske maske nalazimo na cijelom nizu primjera u rimskoj umjetnosti, od kojih su posebice zanimljivi oni na kojima se takve glave javljaju u društvu maski tipične tragične ili komične karakterizacije. Takav je npr. slučaj s mramornom urnom Flavije Sabine u Luvru, podrijetlom iz Rima, na kojoj se između natpisne tabule i vrha sanduka nalaze tri različito karakterizirane maske od kojih je nama zanimljiva krajnja desna,³⁴ ili npr. nadgrobnom arom Atije Kvintile, također iz Rima, gdje ih se javlja jednak broj.³⁵ Stilski i fizionomijski

of the workmanship the conclusion is nonetheless reached that many elements are characteristic for masks. The head has a wide and distinctly almond-shaped face with the emphasized steep edges typical for masks. It further has elongated almond-shaped eyes similar to the “full” eyes where on masks circular openings were made for viewing.³³ It also has a slightly grotesque expression, which although tranquil is nonetheless clearly recognizable. Accordingly, although it lacks the characteristic open mouth and contorted face of the comic and tragic masks, its definition as a mask is almost unquestionable. It is another thing that it cannot be identified with certainty as a comic or tragic mask, or even as a combination of them.

A confirmation for the qualification of such a type of protome as a theatrical mask can be found in an entire series of examples in Roman art, and of particular interest are those where such heads appear together with masks with typical tragic or comic characteristics. This is the case with the marble urn of Flavia Sabina in the Louvre, originally from Rome, where between the inscription tabula and the top of the chest are three differently characterized masks, the one on the far right of interest in this case,³⁴ or with the funerary ara of Attia Quintilla, also from Rome, where an equal number of masks appear.³⁵ A female mask is particularly interesting in terms of style and physiognomy on the lateral side of one double rectangular marble urn

³³ Usp. npr. ATJ, 1979, 153 i d., br. 181 i d. sa sl., 160, br. 204 sa sl.

³⁴ F. SINN, 1987, 233-234, br. 584, tab. 86, b.

³⁵ D. BOSCHUNG, 1987, 107, br. 829, tab. 42.

³³ Cf. e.g. ATJ, 1979, 153 ff., no. 181 ff. with ill., 160, no. 204 with ill.

³⁴ F. SINN, 1987, 233-234, no. 584, pl. 86, b.

³⁵ D. BOSCHUNG, 1987, 107, no. 829, pl. 42.

posebice je zanimljiva ženska maska na bočnoj strani jedne dvostruke četvrtaste mramorne urne iz Rima, izrađena u središtu štita iza kojeg su dva ukrštena kratka koplja.³⁶

I na nadgrobnoj plastici istočnog Jadrana nalazimo cijeli niz prikaza ne samo tipičnih teatarskih maski,³⁷ već i onih atipičnih, snažnih individualnih karakteristika, koji mogu poslužiti kao direktna usporedba aserijatskoj glavi i tako eventualno potkrijepiti njezinu interpretaciju. Osim manjeg dijela maski u kasetonima stropa tzv. Jupiterova hrama u Dioklecijanovoj palači,³⁸ uglavnom su u pitanju mlade ženske maske iz trokutnih zabata stela salonitanske, tilurijske i aserijatske produkcije. Od domaćih, liburnskih primjera najinteresantnija je svakako ženska maska u zabatu stele Vadike Titue i njezine majke Pasine Voltise izrađene u samoj Aseriji.³⁹ Iako rudimentarnije izrade i dugih uvojaka, spokojni izraz njezina lica blizak je glavama s oba naša cipusa. Ponešto je drukčiji izraz maske na zabatu stele Gaja Veronija Etora, vjerojatno iste provenijencije.⁴⁰ Frizure slične prethodnoj masci, njezin je izraz s punačkim obrazima i plitko udubljenim zjenicama mnogo bliži glavi s cipusa ukrašenog bukranijima. Od

from Rome, carved in the center of a shield in front of two crossed short spears.³⁶

The funerary sculpture of the eastern Adriatic also contains a series of images not merely of typical theatrical masks,³⁷ but also atypical ones, with forceful individual characteristics, that can serve as a direct comparison to the Asserian head and in this manner potentially corroborate its interpretation. Other than a small part of the masks in the cassettes of the ceiling of the so called Temple of Jupiter in Diocletian's Palace,³⁸ these are mainly youthful female masks from the triangular pediments of stelae produced in Salona, Tilurium, and Asseria. Of Liburnian examples, the most interesting is certainly the female mask in the pediment of the stele of Vadica Titua and her mother Pasina Voltisa, made at Asseria itself.³⁹ Although it is of more rudimentary workmanship and has long ringlets, the tranquil expression on the face is close to that on the heads of both our cippi. The mask on the pediment of the stele of Caius Veronius Aetor, probably of the same provenience, has a somewhat different expression.⁴⁰ With a hairstyle similar to the preceding mask, her expression with full cheeks and shallowly deepened pupils is much closer to the head on the cippus decorated with bucrania. The most interesting example from Tilurium for

³⁶ F. SINN, 1987, 191-92, br. 421, tab. 66, b.

³⁷ Usp. npr. ATJ, 1979, 155, br. 188 sa sl. (sarkofag iz Salone s tragičnim ženskim maskama), 156, br. 191 sa sl. (reljef iz Aserije nepoznate pripadnosti s tragičnom ženskom maskom).

³⁸ S. MCNALLY, 1996, 61 i d., sl. 86 i 88.

³⁹ ATJ, 1979, 230, br. 455 sa sl. (slika maske).

⁴⁰ ATJ, 1979, 228, br. 452 sa sl. (slika maske)

³⁶ F. SINN, 1987, 191-92, no. 421, pl. 66, b.

³⁷ Cf. e.g. ATJ, 1979, 155, no. 188 with ill. (sarkofagus from Salona with tragic female masks), 156, no. 191 with ill. (relief from Asseria of unknown attribution with tragic female mask).

³⁸ S. MCNALLY, 1996, 61 ff., fig. 86 i 88.

³⁹ ATJ, 1979, 230, no. 455 with ill. (mask).

⁴⁰ ATJ, 1979, 228, no. 452 with ill. (mask)

Sl. 7. Salonitanski sarkofag - detalj sa ženskom maskom
 Fig. 7. *A Sarcophagus from Salona - detail with female mask*

tilurijskih je primjera za ovu raspravu najinteresantnija maska sa stele L. Mumija, vojnika VII. legije, iz Muzeja cetinske krajine u Sinju.⁴¹ Oblikovanje njezinih obrazina i uopće lica neodoljivo podsjeća na glavu s cipusa Rubrije Rufine, sličan je i blago groteskni izraz, a jedino je opet drugačija frizura formirana od dugih uvojaka. Ovaj kratki pregled završavamo maskom mlade djevojke iz zabata jedne stele od koje je preostao samo gornji dio, vjerojatno podrijetlom iz Salone.⁴² Osim frizure koju ponovno karakteriziraju po dva duga uvojka sa svake

this discussion is the mask on the stele of L. Mummius, a soldier of the VIIth legion, from the Museum of the Cetina Region in Sinj.⁴¹ The formation of her cheeks and face in general irresistibly recalls the head on the cippus of Rubria Rufina, the slightly grotesque expression is similar, and again only the hairstyle is differently formed of long ringlets. This brief survey ends with the mask of a young woman in the pediment of a stele of which only the upper part is preserved, probably originally from Salona.⁴² Other than the hairstyle, which was again characterized by two long ringlets on each side, but

⁴¹ I. FADIĆ, 1995, 171-172, tab. II.

⁴² ATJ, 1979, br. 449 sa sl. (zabat).

⁴¹ I. FADIĆ, 1995, 171-172, pl. II.

⁴² ATJ, 1979, no. 449 with ill. (pediment).

strane, ali i specifičan raspored pramenova, spokojni izraz lica i mimika u cijelosti su usporedivi s glavom na cipusu Rubrije Rufine, a način izrade očiju (plitko svrdlanje zjenica) s glavom na cipusu bukranija.

Iz gornje je rasprave razvidno da od dvije glave na liburnskim cipusima (zbog stupnja uščuvanosti) jedna pruža prilično sigurne indicije za interpretaciju, a druga u nešto manjoj mjeri. Glava s cipusa Rubrije Rufine (br. 2) sa sigurnošću se može prepoznati kao ženska maska. Druga bi glava (br. 1) po principu analogije mogla također predstavljati žensku masku i to je svakako najizglednija mogućnost. Ipak, ne treba posve isključiti ni mogućnost da prikazuje Gorgoninu, a ne teatarsku masku, ili možda čak masku Menade. Ona, doduše nema karakteristične Gorgonine atribute, kao što su krilca, zmijski čuperci i čvor ispod vrata, ali ne treba smetnuti s uma da nisu rijetki primjeri gdje se Gorgoneion pojavljuje u ponešto čovječnijem izdanju, kao npr. na jednom od stubaca rimskoga foruma u Jaderu, danas smještenom u Sv. Donat.⁴³ Gorgonina glava na tom stupcu u ikonografskom je pogledu vrlo bliska ostatku glave na cipusu ukrašenom girlandama i bukranijima. Mogućnost da glava prikazuje Menadinu masku proizlazi iz činjenice da teatarske maske općenito pripadaju dionizijskom krugu motiva.⁴⁴

⁴³ N. CAMBI, 2003, 57, sl. 7, gdje se donosi i starija lit.

⁴⁴ Usp. npr. apliku u obliku maske Menade iz Salone: ATJ, 1979, 225, br. 442 sa sl.

also a specific arrangement of the locks, the tranquil expression of the face is fully comparable to the head on the cippus of Rubria Rufina, and the workmanship of the eyes (shallow drilling of the pupils), to the head on the cippus with buchrانيا.

It is evident from the above discussion that of the two heads on the Liburnian cippi, one offers fairly certain indications for interpretation (because of the state of preservation), and the other to a somewhat lesser extent. The head on the cippus of Rubria Rufina (no. 2) can be identified with certainty as a female mask. The second head (no. 1) could also represent a female mask on the principle of analogy, and this is certainly the most likely possibility. The possibility should not, however, be entirely excluded that it depicts the Gorgon, or perhaps even a mask depicting a Maenad, and not a theatrical mask. The head may not have the characteristic attributes of the Gorgon, like wings, snake-like hair, and a knot below the neck, but it should not be forgotten that examples are not rare where the Gorgoneion appeared in a somewhat humanized version, such as on one of the columns from the Roman forum in Zadar, today located in the Church of St. Donatus.⁴³ The head of the Gorgon on this column is in the iconographic sense very close to the remains of the head on the cippus decorated with garlands and buchrانيا. The possibility that the head depicts a Maenad mask derives from the fact that theatrical masks in general belong to the Dionysian circle of motifs.⁴⁴

⁴³ N. CAMBI, 2003, 57, sl. 7, where other relevant literature.

⁴⁴ Cf. e.g. an appliqué in the form of a Maenad from Salone: ATJ, 1979, 225, no. 442 with ill.

I u pogledu datacije cippus br. 2 donosi mnogo više indicija od br. 1. Odsutnost posvetne formule *Dis Manibus*, vrlo lapidaran tekst natpisa, pojava lovorovih girlandi i izvedba voćnih girlandi sa središnjom rozetom, usporediva s izvedbama na nekim drugim aserijatskim cipusima i spomenicima,⁴⁵ pokazuju da njegovu izradu svakako valja datirati u 1. st. po Kristu. Prihvatimo li činjenicu da je popularnosti girlandi i erota u sepulkralnom okruženju put utrla službena plastika (forumska plastika Jadera, Aserije i drugih gradova) i da se lovorove girlande u Rimu pojavljuju tek od Klaudijeva vremena, on teško može biti stariji od četvrtog ili petog desetljeća 1. st.⁴⁶ U prilog takvoj dataciji govorila bi i tehnika izrade. Izrađen je isključivo dljetom i bez vidljivih tragova uporabe svrdla. Prihvatljiva datacija bila bi prema tome sredina ili treća četvrtina 1. st., najvjerojatnije flavijejsko razdoblje. Drugi cippus zbog mnogo lošije sačuvanosti ne pruža tako jasne indicije za dataciju. Natpis mu uopće nije sačuvan, bukraniji i girlande su u vrlo lošem stanju pa preostaje jedino oslonac na stilske kriterije i izvedbu manžete girlande. Osim dljeteta, u njegovoj je izradi upotrijebljeno i svrdlo i to za bušenje zjenica glave. Taj bi stilski detalj naizgled govorio u prilog nešto kasnije datacije, ali valja upozoriti da je kao skulptorski postupak uobičajen i na spomenicima 1. st., primjerice u izradi glava erota (oči i kutovi usta) na

In terms of dating, cippus no. 2 again offers many more indicative features than no. 1. The absence of the dedicatory formula *Dis Manibus*, the very lapidary text of the inscription, the appearance of laurel garlands, and the workmanship of the fruit garland with a central rosette, comparable with the workmanship on certain other Asserian cippi and other monuments,⁴⁵ indicate that its manufacture should certainly be dated to the 1st century AD. On the basis of the fact that the popularity of garlands and Erotes in a sepulchral context was pioneered by official reliefs and sculpture (on the forums of Iader, Asseria, and other cities) and that laurel garlands appear in Rome only from the reign of Claudius, it could hardly be earlier than the fourth or fifth decade of the 1st century AD.⁴⁶ The technique of production would also support such a dating. It was manufactured exclusively by chisel, without any visible traces of the use of a drill. An acceptable date would hence be the middle or the third quarter of the 1st century, most probably in the Flavian period. The second cippus, because of its much poorer state of preservation, does not offer such clear evidence for dating. The inscription was not preserved at all, the bucrania and garlands are in very poor condition, and the stylistic criteria and the workmanship of the cuffs of the garland remain the only elements for dating. In addition to a chisel, a bore was used in its production, for drilling the pupils of the eyes. This stylistic detail would seemingly support a somewhat later dating, but it should be noted

⁴⁵ Usp. bilj. 11.

⁴⁶ Npr. na urnama: F. SINN, 1987, 57, tabela I.

⁴⁵ Cf. n. 11.

⁴⁶ E.g. on urns: F. SINN, 1987, 57, pl. I.

plutejima forumskih ograda Jadera i Aserije, ili u izradi maske prikazane u zabatu stele Gaja Veronija Etora.⁴⁷ S obzirom na vrsnoću izradbe, dataciju rijetkih dalmatinskih primjera komponiranja bukranija s girlandama (o tome vidi nešto kasnije), kao i na jednostavniju vrstu lisnatih manžeta s prstenastim krajem,⁴⁸ sigurno je riječ o komadu iz prve polovice ili najkasnije sredine 1. st. po Kr., najvjerojatnije iz Tiberijeva ili Klaudijeva razdoblja.

Iako ovdje predloženom interpretacijom liburnski cipusi i dalje ostaju jedna od rijetkih vrsta rimske nadgrobne plastike istočnog Jadrana bez portreta pokojnika, prvi je put dokumentirano postojanje dosad nepoznatih elemenata dekoracije – bukranija kao nosača girlandi i maski kao ukrasa u prostoru njihovih luneta. Njihova je pojava to vrjednija ima li se u vidu da se girlanda u rimskoj umjetnosti Dalmacije razmjerno rijetko prikazuje. Nešto je češća njezina uporaba u službenoj umjetnosti, i to ponajprije u okrilju forumske plastike, kao npr. na plutejima forumskih ograda Jadera i Aserije.⁴⁹ Svega je nekoliko primjera njezine pojave na kulturnoj plastici, kao npr. na

that this was normal as a sculptural procedure even on monuments of the 1st century, for example on the heads of the Erotes (eyes and corners of the mouth) on the plutei of the forum screens at Iader and Asseria, or for example on the mask depicted in the pediment of the stele of Caius Veronius Aetor.⁴⁷ Considering the excellent workmanship, the dating of the rare Dalmatian examples of compositions of buchrانيا with garlands (to be discussed somewhat later), as well as the simple row of leaved cuffs with a ringed end,⁴⁸ this is certainly an example from the first half or at the latest the middle of the 1st century AD, most probably from the Tiberian or Claudian periods.

Although the interpretation suggested here would mean that the Liburnian cippi remain in one of the rare types of Roman funerary sculpture in the eastern Adriatic without portraits of the deceased, for the first time the existence has been documented of a previously unknown element of decoration in this region – buchrانيا as garland bearers and a mask as decoration in the lunette of the garlands. Their appearance is even more valuable considering the relatively rare depiction of garlands in the Roman art of Dalmatia. Their use is somewhat more common in official art, particularly in the context of forum sculptures and reliefs, such as on the plutei of the forum screens of Iader and Asseria.⁴⁹ There

⁴⁷O plutejima forumskih ograda Jadera i Aserije: N. CAMBI, 2003, 45 i d., sl. 1-12, gdje se donosi i starija lit. Stela G. Veronija Etora: ATJ, 1979, 227, br. 449 sa sl. (slika maske).

⁴⁸Usp. npr. F. SINN, 1987, tab. 11, br. 27 i d. (urne Tiberijeva i Klaudijeva doba); D. BOSCHUNG, 1987, 24 i d., tab. 14, br. 638, tab. 15, br. 645 itd. (are iz istog vremena).

⁴⁹Usp. bilj. 47.

⁴⁷ On the plutei of the forum screens of Iader and Asseria: N. CAMBI, 2003, 45 ff., fig. 1-12, where earlier literature is listed. The stele of C. Veronius Aetor: ATJ, 1979, 227, no. 449 with ill. (mask).

⁴⁸ Cf. e.g. F. SINN, 1987, pl. 11, no. 27 ff. (urns of the Tiberian and Claudian period); D. BOSCHUNG, 1987, 24 ff., pl. 14, no. 638, pl. 15, no. 645, etc. (arae from the same period).

⁴⁹ Cf. n. 47.

žrtveniku posvećenom Nimfama iz Kaštel Sućurca (s rozetom u luneti) i jednom od Heraklu posvećenih žrtvenika iz Muzeja grada Trogira.⁵⁰ Na području nadgrobne skulpture učestalost girlande u razmjeru je s pojedinim vrstama spomenika. Na stelama gotovo da i nije izrađivana,⁵¹ ali nisu rijetki ostatci instalacija koji dokazuju praksu vješanja pravih girlandi u gornjem dijelu spomenika ili sa strana natpisa.⁵² Njezin prikaz u reljefu nalazimo samo na ari oslobođenice Akvilije Mirsine iz Narone, danas u lapidariju Arheološkog muzeja Split.⁵³ Mnogo učestalija nije ni na sarkofazima. Osim naprijed spomenutog primjerka nastalog u salonitanskim radionicama, prema mojim spoznajama javlja se na još svega nekoliko primjeraka domaćih i importiranih reljefnih sarkofaga.⁵⁴ Iako će taj podatak vjerojatno mnoge iznenaditi, skupina spomenika na kojima girlande predstavljaju najkonzistentniju pojavu upravo su liburnski cipusi aserijatske i zadarske skupine s još nekoliko primjeraka osobitih svojstava, ili

are only a few examples of garlands on religious sculpture, such as on the altar dedicated to the Nymphae from Kaštel Sućurac (with a rosette in the lunette) and one of the altars dedicated to Hercules in the Municipal Museum of Trogir.⁵⁰ The frequency of garlands on funerary sculpture is in proportion to that of the individual types of monument. They were almost never carved on stelae,⁵¹ but remains of installations are not rare that prove the existence of a practice of hanging real garlands on the upper part of the monument or along the side of the inscription.⁵² The only ara with a relief depiction of a garland is that of the freedwoman Aquillia Myrsina from Narona, today in the lapidarium of the Archaeological Museum in Split.⁵³ They are not much more common even on sarcophagi. Other than the previously mentioned example created in a Salonan workshop, as far as I know, they appear only on a few more examples of locally produced and imported relief sarcophagi.⁵⁴ Although this may surprise many, the group of monuments where garlands most consistently appear is in fact the Liburnian cippi of the Asserian and Zadar groups, along with several examples of cippi with specific attributes, for a total of 21

⁵⁰ D. KEČKEMET, 1978, 23 sa sl. na s. 21; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1981, 97 i d., sl. 1.

⁵¹ D. DEMICHELI, 2007, 31-48

⁵² O tome usp. uskoro D. MARŠIĆ, 2008 (u tisku).

⁵³ N. CAMBI, 1980, 135-136, sl. 9.

⁵⁴ N. CAMBI, 2000, 67 i d., sl. 1-2 (fragment antičkog sarkofaga?); N. CAMBI, 2005, 135, sl. 203-204 (salonitanska imitacija antičkog sarkofaga).

⁵⁰ D. KEČKEMET, 1978, 23, fig. p. 21; J. JELIČIĆ-RADONIĆ, 1981, 97 ff., fig. 1.

⁵¹ D. DEMICHELI, 2007, 31-48.

⁵² For this, see D. MARŠIĆ, 2008 (in press).

⁵³ N. CAMBI, 1980, 135-136, fig. 9.

⁵⁴ N. CAMBI, 2000, 67 ff., fig. 1-2 (a fragment of an Attic sarcophagus?); N. CAMBI, 2005, 135, fig. 203-204 (a Salonan imitation of an Attic sarcophagus).

ukupno čak 21 primjerak.⁵⁵ Prema tome, pojava girlandi na ovdje obrađena dva cipusa ne predstavlja nikakvo iznenađenje ili iznimku. Što se pak tiče pojave bukranija kao nosača girlandi, njihova je pojava dosad zabilježena samo na gardunskom tropeju, gdje su krasili bočne stranice i naprijed spomenutoj naronitanskoj ari gdje su stajali na sva četiri ugla spomenika.⁵⁶ Naš cibus br. 1 bio bi prema tome tek treći primjer kombinacije girlandi i bukranija, rekli smo i prvi takve vrste na liburnskim cibusima. U kombinaciji s teatarskom maskom bi to tek drugi takav primjer poslije are Akvilije Mirsine na kojoj je satirska maska u luneti girlande prednje strane spomenika, a vrč i patera na lijevoj odnosno desnoj strani. Spomenik br. 2 predstavljao bi pak razradu otprije poznate sheme u luku obješene središnje i dviju krajnjih visećih girlandi, ovaj put rekli smo s teatarskom ili Gorgoninom maskom.

Što se tiče značenja teatarskih maski na ovdje obrađenim spomenicima, za ovu će priliku biti dovoljna prilično uopćena konstatacija, da one osim dekorativne

examples.⁵⁵ Accordingly, the depiction of garlands on the two cippi discussed here does not represent any surprise or exception. In terms of the depiction of bucrania as garland bearers, their appearance has been noted to date only on the Gardun tropaeum, where they decorated the lateral sides, and the previously mentioned ara from Naron, where they were located on all four corners of the monument.⁵⁶ Cippus no. 1 would hence represent merely the third example of a combination of garlands and bucrania, and the first such to appear on the Liburnian cippi. In combination with a theatrical mask this would be only the second such example after the ara of Aquillia Myrsina, with a satyr mask in the lunette of the garland on the front side of the monument, and a jug and a patera on the left and right sides, respectively. Cippus no. 2 would represent the elaboration of a previously known design of a central garland hung in an arch, and two flanking hanging garlands, this time with a theatrical or Gorgon mask in the lunette.

In terms of the significance of the theatrical masks on the monuments discussed here, the fairly general statement may be sufficient for this occasion that in addition to a

⁵⁵ Uz ovdje obrađena dva, girlande su prisutne na još 5 cipusa aserijatske, 10 cipusa zadarske skupine i još 4 primjerka osobitih svojstava. Aserijatska skupina: I. FADIĆ, 1990, br. 4, tab. 13, sl. 1, br. 25, tab. 7, sl. 2; I. FADIĆ, 2003, br. 4 sa sl.; I. FADIĆ, 2004, br. 1, sl. 4-9. Za posljednji primjer usp. rad I. Fadića u ovom svesku. Zadarska skupina: I. FADIĆ, 1991, br. 1, 2, 4 i 5, tab. 1, sl. 1-4, br. 6, 7 i 9, tab. 2, sl. 1, 2 i 4, br. 11-12, tab. 3, sl. 2-3, br. 18, tab. 5. Ostali cipusi: I. FADIĆ, 1992, br. 1-3, tab. 1, sl. 1-3, br. 5, tab. 2, sl. 5.

⁵⁶ Gardunski tropej: N. CAMBI, 1984, 77 i d., sl. 1-5. Za naronitansku aru usp. bilj. 53.

⁵⁵ In addition to the two examples discussed here, garlands are present on another 5 cippi of the Asserian group, 10 cippi of the Zadar group, and a further 4 examples with specific attributes. The Asserian group: I. FADIĆ, 1990, no. 4, pl. 13, fig. 1, no. 25, pl. 7, fig. 2; I. FADIĆ, 2003, no. 4 with ill.; I. FADIĆ, 2004, no. 1, fig. 4-9. For the latest examples, see the article by I. Fadić in this volume. The Zadar group: I. FADIĆ, 1991, no. 1, 2, 4 and 5, pl. 1, fig. 1-4, no. 6, 7 and 9, pl. 2, fig. 1, 2 and 4, no. 11-12, pl. 3, fig. 2-3, no. 18, pl. 5. Other cippi: I. FADIĆ, 1992, no. 1-3, pl. 1, fig. 1-3, no. 5, pl. 2, fig. 5.

⁵⁶ The Gardun tropaeum: N. CAMBI, 1984, 77 ff., fig. 1-5. For the Naronan altar, cf. n. 53.

funkcije mogu simbolizirati i različite druge aspekte: magijsku snagu maske kao poveznice stvarnog i nevidljivog svijeta, mogu biti metafora o ljudskom životu kao teatru i njegovoj prolaznosti, mogu jednostavno označavati erudiciju pokojnika, ali i biti refleksija dionizijskoga kulta.⁵⁷ Najprihvatljivijom se čini mogućnost da one govore o životu kao o mješavini tragedije i komedije. Takvom shvaćanju njezine uloge u prilog bi išla pojava voćne girlande koja se može shvatiti kao simbol godišnjih doba. Naravno, u konačnici je nesumnjivo riječ o magijsko-apatropejskom simbolu dionizijske eshatologije, što ni u kojem slučaju ne implicira da je pokojnica bila članica nekoga kolegija ili svećenica. Da je to tako, u natpisu bi sigurno bilo i istaknuto.

Očito je da raširena uporaba girlandi na liburnskim cibusima mora stajati u svezi s prekojadranskim vezama i utjecajima te da njihova pojava, kao i sada prvi put sigurno dokumentirana pojava maski, može otvoriti nove polazišne točke u proučavanju geneze i simbolike te zanimljive skupine spomenika. To je, međutim, tema za neku drugu prigodu.

decorative function they could symbolize various other aspects: the magical power of the mask as a connecting element between the real and the invisible world, a metaphor about human life as a theater and its transience, simply to mark the erudition of the deceased, or as a reflection of the Dionysian cult.⁵⁷ The possibility might seem most acceptable that in fact they speak of life as a mixture of tragedy and comedy. Such a concept of their role might be supported by the appearance of the fruit garland, which could be understood as a symbol of the seasons. Naturally, in the end it was undoubtedly a magical-apatropeic symbol of Dionysian eschatology, which in no manner should be taken to imply that the deceased had been a member of a religious association or a priestess. If that had been the case, then it certainly would have been noted on the inscription.

It is evident that the widespread use of garlands on the Liburnian cippi must be related to trans-Adriatic connections and influences, and that their depiction, like the first securely documented appearance of masks, can open new starting points in the study of the genesis and symbolism of this interesting group of monuments. This, however, is a subject for some other occasion.

⁵⁷ Usp. sumaran pregled mišljenja kod S. MCNALLY, 1996, 58, bilj. 72, gdje se donosi i druga relevantna lit. Usp. i ATJ, 1979, 27 i d.

⁵⁷ Cf. a brief review of opinions in S. MCNALLY, 1996, 58, n. 72, where other relevant literature is cited. Also see ATJ, 1979, 27 ff.

Literatura / Literature:

- ATJ, 1979. – *Antički teatar na tlu Jugoslavije* (katalog izložbe), Novi Sad.
- BERMOND MONTANARI, G., 1959. – G. Bermond Montanari, Monumenti funerari Atestini – contributo alla problematica dell'arte romana nella regione Veneta, *Rivista dell'Istituto nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte*, n. s., VIII, 111-145.
- CAMBI, N., 1980. – N. Cambi, Antička Narona – urbanistička topografija i kulturni profil grada, *Dolina rijeke Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Znanstveni skup Metković 4. -7. X. 1977, Izdanja HAD-a 5, Split, 127-154.
- CAMBI, N., 1984. – N. Cambi, Gardunski tropej, *Cetinska krajina od prehistorije do dolaska Turaka*, Znanstveni skup, Sinj, 3. -6. lipnja 1980, Izdanja HAD-a 8.
- CAMBI, N., 1988. – N. Cambi, Nadgrobna stela s čitavom ljudskom figurom na istočnom Jadranu, *Radovi Filozofskog Fakulteta u Zadru*, 27 (14), 1987-88, 93-114.
- CAMBI, N., 2000. – N. Cambi, *A Strange Sarcophagus Fragment in the Archeological Museum Split*, Munus – Festschrift für Hans Wiegartz, 2000, 67-70.
- CAMBI, N., 2002. – N. Cambi, Kiparstvo, *Longae Salonae I*, Split, 117-174.
- CAMBI, N., 2003. – N. Cambi, Ograda na aserijatskom forumu, *Asseria*, 1, Zadar, 45-69.
- CAMBI, N., 2005. – N. Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split.
- DEMICHELI, D., 2007. – D. Demicheli, Nadgrobna stela iz splitskog predjela Pazdigrad, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 100, 31-48.
- FADIĆ, I., 1988. – I. Fadić, Liburnski nadgrobni spomenik u Veroni (CIL V, 2200, 8852, CIL III 2190), *Diadora*, 10, Zadar, 73-88.
- FADIĆ, I., 1990. – I. Fadić, Aserijatska skupina liburnskih nadgrobničkih spomenika tzv liburnskih cipusa, *Diadora*, 12, Zadar, 209-284.
- FADIĆ, I., 1992. – I. Fadić, Liburnski nadgrobni spomenici (Liburnski cipusi) osobitih svojstava, *Diadora*, 14, Zadar, 83-108.
- FADIĆ, I., 1995. – I. Fadić, Novi natpisi VII. legije iz Tilurija, *Diadora*, 16-17, Zadar, 163-181.
- FADIĆ, I., 2003. – I. Fadić, Novi liburnski cipusi iz Aserije, *Asseria*, 1, 97-113.
- FADIĆ, I., 2004. – I. Fadić, Novi epigrafski spomenici iz Aserije i Lepura, *Asseria*, 2, Zadar, 73-103.
- GABELMANN, H., 1968. – H. Gabelmann, Oberitalische Rundaltäre, *Römische Mitteilungen*, 75, 87-105.

- HONROTH, M., 1971. – M. Honroth, *Stadtrömische Girlanden. Ein Versuch zur Entwicklungsgeschichte römischer Ornamentik*, Wien.
- JELIČIĆ-RADONIĆ, J., 1981. – J. Jeličić-Radonić, Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu Donjem kod Trogira, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 75, 1981, 97-104.
- KAJANTO, I., 1963. – I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki.
- KEČKEMET, D., 1978. – D. Kečkemet, *Kaštel-Sućurac*, Split.
- MARIN, E., 2002. – E. Marin, Grad Salonae / Salona, *Longae Salonae I*, 11-22, Ilustracije: *Longae Salonae II*, Split, 9-37.
- MARŠIĆ, D., 2003. – D. Maršić, Nove aserijatske portretne stele, *Asseria*, 1, 157-183.
- MARŠIĆ, D., 2008. – D. Maršić, Nadgrobna ara Marka Ulpija Veracija iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Opuscula archaeologica*, 32, 2008 (u tisku).
- MCNALLY, S., 1996. – S. McNally, The Architectural Ornament of Diocletian's Palace at Split, *BAR International Series*, 639, Oxford.
- SINN, F., 1987. – F. Sinn, *Stadtrömische Marmorurnen*, Mainz am Rhein.
- TUFI, S. R., 1971. – S. R. Tufi, Stele funerarie con ritratti di etr romana nel Museo Archeologico di Spalato. Saggio di una tipologia strutturale, *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*, Anno CCCLXVIII, Memorie Classe di Scienze morali, storiche e filologiche, ser. VIII, vol. XVI, 87-166.